

Gordana Varošaneć-Škarić,
Filozofski fakultet, Zagreb

Evgenij Kumičić: GOVORI
Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.

Najpoželjniji je spomen devedesete obljetnice smrti pisca i velikoga nam hrvatskoga govornika Evgenija Kumičića umrloga 13. svibnja 1904, knjiga njegovih govora što ju je ove godine izdala Hrvatska sveučilišna naklada u Zagrebu, a u nakladničkom projektu "Res Publica" glavnoga urednika Ante Selaka. Skladan je to posao i priređivača Dubravka Jelčića, koji je pregledno oblikovao kompoziciju knjige, govore s replikama te dodatkom koji ne želi samo nadahnuto osvjetliti nego i zastupati dijelove hrvatske povijesti "Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan i njihovi klevetnici". Unutar 558 stranica skupljeni su uz Kumičićeve govore spomenuti polemički dodatak te pojašnjenja govora, registar i tumač s imenima.

Objavljeni su govori od 1884. do 1894. godine - godine njegove retoričke bujice u Saboru Kraljevine Hrvatske i Slavonije čije je državno podvajanje Kumičić opetovano uporno rušio "svim retoričkim sredstvima" u svojim govorima. Možemo samo zamisliti kakvo je govorničko umijeće bilo potrebno da se tako sadržajni i razvedeni govori izgovore, jer prema poslovniku tadašnjega Sabora nije bilo "slobodno čitati svoj govor" (str. 7).

Mogao se pročitati samo citat kojim se govornik poslužio u svojem govoru, a što je preporuka najboljih učitelja retorike.

Zastupnik hrvatskoga naroda, Kumičić snažan je zastupnik Hrvatske. Uvijek su to persuazivni politički govori, bez obzira na to radi li se o proračunu, ljepoti domovine (str. 124), o hrvatskoj gimnaziji u Rijeci (str. 117): "Ja sam se rodio u Istri, dakle u ovoj zemlji, u ovoj domovini, u domovini Hrvatah." Njegovo se domoljublje nađe u svakoj temi: "Ja sam Hrvat gdje god bio." (str. 118) U političku se temu utkala i gradnja kazališta s namjerom da se pobije oporbena argumentacija: "... ako se naime pozivate na to, da se gradi novo kazalište, pa da mi moramo i stoga šutiti, onda su vaši argumenti veoma slabi! Novac za gradnju novoga kazališta sabrao je hrvatski narod." (str. 148, 149)

Svaka mu je rasprava prigoda da zastupa "hrvatsku temu", i kada se radi o studentskim i đačkim demonstracijama (u Zagrebu 1895. u povodu dolaska "cara i kralja" Franje Josipa Prvog, a prigodom otvorenja Hrvatskog zemaljskog kazališta, o čemu je pisao i Josip Horvat), i kada je riječ o državnom

proračunu. S pragmatično-teorijskog motrišta manje su zanimljivi govori o raskolu u stranci prava (primjerice govor u raspravi o zakonskoj osnovi o tisku, u Saboru 16. siječnja 1897, str. 230-267) te o odnosima između obzoraša, domovinaša, čiste stranke prava (str. 277-291): ostaju tek dokumenti vremena.

Kumičićev jezik

Danas, nakon stoljeća i nakon nenaravnog prekida dijakronijskog razvoja hrvatskoga književnog jezika, Kumičićev jezik ponovno nam se čini bliskim u nekim osobinama (primjerice na leksičkoj razini, u uporabi prijedloga) i ulazi u naš suvremeni književni jezik. Neke arhaizme (vezničke kao što je akroprem (premda), čestice pače, pako i danas možemo imati kao osvježanje stila, a ne kao zamjenu. Uporaba pak nekih prijedloga (ob: koji ide uz akuzativ i lokativ: "ob ovako teškom predmetu", (str. 212), ili padeža koji su potisnuti iz toga oblika, uz dokumentarističnu vrijednost mogu nam biti i podsjetnik kamo je mogao krenuti hrvatski: **genitiv**: "izbornikah", "riječih", "bdi-ju nad slobodom izborah" (str. 118), "i ono nekoliko godinah" (str. 118); **dativ**: "da služim kojemu tudemu narodu" (118); **lokativ**: "što sam bio u čednoj javnoj službim".

Nekad uobičajeni ali stari prijedlog "glede" danas je češći nego u Kumičićevim govorima, a u očekivanju je da će se nakon zamaha slobodne uporabe vratiti na pripadajuće mu mjesto, ali nikada više u "zaborav". Riječi koje je Kumičić rabio kao jedine hrvatske ne mogu se kao izbačene u jednom povijesnom vremenu niti nazivati arhaizmima, niti mogu biti puka zamjena, one su ponovno i

posve naravno ušle u "sad i tu" hrvatskoga jezika: uvijek on govori o proračunu (a ne budžetu), i vratilo se u današnjemu hrvatskome Saboru, kao i izbornici: "moji izbornici", "a što se tiče mojih izbornikah" (str. 71); domovnica je uobičajena riječ (str. 19, 20). Nije samo govorio svojim jezikom, i zauzimao se za njega pronalazeći u dokumentima i neposredne potkrijepe za njegovo opstojanje: "i na željeznicah hrvatski jezik jedini službeni" (str. 141), "Zašto ne bismo mi rekli da je i po nagodi u Hrvatskoj i Slavoniji jezik hrvatski jedini službeni"? Tako ne bismo ni mi u slobodnom izboru potiskivali izbor iz hrvatske jezične baštine, jer je i nama kao i Kumičiću "i naš milozvučni i sjajni, stari i uvijek mladi hrvatski jezik". (str. 41)

Retorički ugođaj u Saboru

Proksemički je i znakovito Sabor bio podijeljen na desnu stranu (mađaroni) i na lijevu (pravaši). Iz zapisničkih se didaskalija nazire izrazita živost uz izlaganje saborskih zastupnika: u govorima, a također u replikama i govorima na replike. Uz puno duhovitih trenutaka, bilo je i tučnjave i izlazaka iz sabornice, gužve i vikanja, uzvika oduševljenja i prekidanja govornika. I publika na galerijama sudjeluje u radnom ugođaju Sabora: podržavanjem, aktivnim praćenjem govornika, zvučnim znakovima. Primjerice, nakon burnih ovacija za vrijeme Kumičićevog govora u raspravi o identitetu (1903), predsjednik Sabora Vaso Durđević dao je isprazniti obje galerije. Navodio je Kumičić, ali naravno kao subjektivnu potkrijepu, red u francuskom i engleskom parlamentu. Saborski su poslovnici jedno, a govorni ostvaraji drugo, oni u sebi uvijek

imaju odnos između govornika i slušača: jedni izazivaju, potiču, uzbuđuju se i ljute, drugi se smiju, ironiziraju, podbadaju dok se i oni ne naljute. Ali Kumičić se ne predaje u živom govoru u prepirci s desnicom: "Je li ovo Sabor "prastarog i plemenitog kraljevstva hrvatskoga?" (Na desnici: jest.) Je li gdje na svijetu ovakav Sabor? (Na desnici: Nigdje, samo je jedan hrvatski. - Smijeh.) Zapremaju li možda Slovaci, Srbi, Rumunji i Nijemci najodličnije stolice u peštanskom saboru? Koliko ćete naći ljudi u mađarskoj vladi koji će reći da nisu Mađari?" (str. 45). Stranački se govornik podupire, protivnici prigovaraju. Primjerice nakon ironije o Ružiću: (Pljesak. Živio Kumičić!) (str. 286), nakon Kumičićeva modalnog izričaja "dopustite da na moja usta progovori" (str. 286), čuje se: "Slava Anti Starčeviću!"; veselost i smijeh često se ponavljaju, kao i pljesak, odobravanje, isklicavanje, odobravanje smijehom, čestitanja na kraju govora, ali i "burno prigovarivanje na desnici", dobacivanje, žamor neslaganja. Kumičića često prekida i predsjednik Sabora (1893. Vasa Durđević, poslije Milan Amruš) kad misli da govornik ne poštuje dnevni red, zabranjuje i drugima prekidati govornike, opominje na sam sadržaj izlaganja.

Kumičićevo je obraćanje oporbi uvijek figurativno: "a pošto puše odavle sa ljevice svjež i zdrav vjetar, ni dim nije mogao do nas, nego se je odvaljao na desnu stranu ove dvorane, i gusto slegao se nad saborskom većinom" (str. 125) ili: "vi, gospodo, živite, reko bih, pod nekim nagodbenim kišobranom, pa i ne vidite što se oko vas zbiva" (str. 144).

Dobra pripremljenost, korištenje raznovrsnom građom, dobra uvjeravačka strategija i pamćenje govo-

ra, Kumičiću su itekako pomagali u živahnim izmjenama replika s protivnicima koji su također bili govornički spretni i duhoviti, kao Hédervary. Protivnici su to koji nisu nevješti, stoga Kumičićev govornički dar i jest zadivljujući, njegovi su odgovori desnici koja stalno prigovara brzi: "Na svoju utjehu mogli biste se napokon i vi proglasiti cvijetom inteligencije. - Smijeh. (str. 223)

Sabornica se poput živog tijela miče, diše, skuplja, širi se, ne miruje.

Neke značajke Kumičićeva raspoređivanja

U kompozicijskoj su shemi Kumičićevi govori najbogatiji u kazivanju: u sadržaju izlaganja i izlaganju teme vrlo je opširan, a tvrdnju ponekad izriče već u uvodnom dijelu te u dokazivanju. Govori su dobro pripremljeni u objektivnom dokazivanju: bogato se služi izravnim dokazima koje pomno bira (provjerenim podacima i brojcama, utvrđenim činjenicama, citatima iz povijesne građe ili spisa koje iskorištava kao činjenice) te neizravnim: vještini logičkim izvodima, primjerice obratom: "govori o naših, o hrvatskih zemaljah, kad se kaže da će natrag pribaviti. To znači da su jednom bile naše." (str. 128,129), potom subjektivnim citatima autoriteta. Citat je njegovo omiljeno sredstvo: ne samo usporedni horacijevski "dulce et decorum est pro patria mori" (str. 194), ili parafraziranje (npr. o omladini rimskoj, str. 112) i ciceronski "Pro domo sua" (str. 105) ili navođenje Isusovih riječi (str. 95) kojima ističe svoje mišljenje, a rabi ih također kao izravne naravne dokaze (iz dokumenata) kojima dokazuje tvrdnju često postavljajući retorička pitanja. Primjerice dokazivanje na-

šega preko preuzimanja hrvatske vlasti: "Kako će on do čitave Istre?" (Leopold I, op. a., str. 131), odgovara povijesnim citatom: "possessiones Venetae in Istria ad regnum Croatiae pertinent", "Eto, Leopold je zahtijevao Istru na temelju hrvatskoga državnoga prava!" (str. 131) i dalje "ovo ne piše prijatelj Hrvatske": Die Republik gerieth in der That durch diese Argumentation ausser Fassung", čime, dakako, dokaz postaje još čvršći (Govor u raspravi o izvanrednom proračunu u Saboru 19. prosinca 1894, str. 127-156). Dobro je odabran kao naravni dokaz i citat Juraja Križanića "Dalmatia, Croatia et Slavonia ..." (str. 68), a argumentima autoriteta, uglavnom kada citira Starčevića, služi se i većim retoričkim dijelovima (npr. u govoru na skupštini čiste stranke prava 1897, str. 227-291).

Ponekad su efektne najave naracije: "Sad nek tajna pane, istina svane!" (str. 178)

Sažetak uglavnom izostavlja, želi što učinkovitije završiti nakon duga kazivanja i dokazivanja.

U zaključnim dijelovima poziva na akciju: "Hrvatski narode ..." (str. 29). "I ti hrvatski narode, pomisli na svoje suverenstvo, napisano tvojom krv, i razmišljaj o svojih probitah, o svojoj budućnosti, nada sve o svojoj časti, i spašena će ti krasna i slavna otadžbina!", nakon čega slijedi njegov uobičajeni završetak govora o proračunima: "Ja otklanjam proračun." (str. 229) Ima dojmljivih završetaka, npr. "Sustavi propadaju, narodi ostaju!" Ništa mu nije strano u dokazivanju, svaku temu nastoji retorički opravdati, a uvjeravajući, služi se retoričkim smicalicama ("meni bi moja stranka zamjerila kad bih ih bra-

nio"), erističkim tehnikama, pogotovo proširenjem teme, ponekad anegdota (npr. str. 110).

Figurativnost govora

U obilju figura kojima se Kumičić koristio da pojača misli, dijelove logičkih izvoda, ističu se primjeri **figura riječi**: uz retoričku opširnost služi se također iteracijom ili ponavljanjem: "to je ugovor - ugovor - i opet ugovor." (str. 106), "natrag steći", "Ne, stranka prava još ne žanje, ali sije i sije." (str. 146; kumulativnim tročlanim negacijama: "oni će uvijek nastojati da se Hrvati ne pridignu, ne ojačaju, ne sjedine" (str. 123); u retoričkim pitanjima slijedom imperativa: "Kakvo je to pravo: plaćaj, tuci se, a ne pitaj zašto!?" (str. 135)

U većim se cjelinama koristi i epiforom (sintaktička figura): "to je dobar znak", "i to je dobar znak" (str. 69), njome postiže i klimaks: "Mi se u svemu razlikujemo", "u svemu se mi razlikujemo" - "Jest mi se u svemu razlikujemo" (str. 119). Vrlo mu je uspješan parano-mastični kalambur: "Pa ako se je rasulo sve što je stvorio Karlo Veliki, rasut će se i sve ono što je stvorio Karl der Witzige!", ujedno je to i aluzija na Dragutina Khuena Hédervárya: Karlo koji pravi viceve.

I retorčka mu je opširnost uvijek figura, ne pogreška stila (npr. na str. 97);

Tropi: Metafore su često složene s emfatičnim izrazima: "Ovaj je ugovor također jedna grudica zemlje za grob koji još nije zatrpan - za grob Hrvatske." (str. 108). Ima ih i u emfatičnom upravnom govoru: "ti narodi kažu: "Dosta je ropstva, i mi dajemo krv za državu i nosimo teret!" (str. 69); ponekad je složen odnos metafore, metoni-

mije, sinegdoh: "Pošto ste svezali ruke i noge slobodi, začepili usta narodu" (str. 210). Ponekad su izričaji metonimijski sažeti: "Ne treba nama topova. Mi imamo svoje pravo." (str. 153); emfatično je nabranjanje i ritmički epitrokazam: "tu su istarski Hrvati, tu jezik, krv, vapaj za sjedinjenjem." (str. 129)

Jedninom umjesto množinom ističe se važnost časnih imena: "Ne, vi nećete ugušiti glas Biankinija, Spinčića, Laginje i drugih!" (str. 70, 147), dok se za suprotnu stranu biraju aluzivni pejorativi: "pali su neki Bismarčići" (str. 69); metonimijom navodi i na pravu temu: "Nisu to samo zastave." (str. 189); metafora djela jača nakon iznesenih činjenica: "o sustavu koji se ne može dokazati u jednom saboru negoli razrezanjem jabukah." (str. 203)

Vješto se služi metonimijom i u logičkim izvodima: "Dalmacija je hrvatska. Ja ju poznajem od Raba do Budve, od Visa do Knina! Nigdje nećete čuti - možda jedino od kakvog starog autonomaša - da govori slavo mjesto hrvatski." (str. 109)

U izlaganju teme i stvaranju zanimanja često rabi simbol i personifikaciju dok govori o najčasnijim mjestima u Saboru: "stolice" svojim ponavljanjem postaju simbol hrvatske potlačnosti: "sedam stolica", "crveni se stolica", "Tu su te stolice, koje to kažu!" Ima i uobičajenih sinegdoha, poput: "Oni hoće da miruje, da ne viče jedno tijelo (Hrvatska, op. G.V.) na kojem trgaju živa uda." Uz antonomastične parafraze "onoga oca naše otačbine", čuje se i poneko nabranjanje: "uskrsitelja hrvatskoga imena, hrvatskih prava, hrvatske slave." (str. 280) Antonomazijom, i ne samo u alokuciju, miluje autoritete, aluzijom u persuazivnim govorima uda-

ra protivnike: "Stari", "naš predobri Stari", "naš sveti čovjek", "svetac", "mudrac svoga naroda" jest dakako Ante Starčević; Hédervary pak nije kriv što je vulkaničke čudi" (str. 214) i karakterizira ga u proširenjima teme i logičkim smicalicama dokazujući zašto neće votirati stavku o proračunu: "Ja neću glasovati za ovu stavku, jer preuzvišeni g. prof. Hédervary nije ban hrvatski, nego vaš voda", ili: "Preuzvišeni g. prof. Hédervary je vaš vođa, vi to javno kažete, vi to priznajete, a kano takovu, ja ne mogu votirati ništa."; "Ako je on ban, onda drugi naši banovi nisu bili banovi. Prave hrvatske banove nisu Madari slali na bansku stolicu." (str. 74, 75)

I lagani je sinatroizam kao manje privlačna figura političan: "Sve nam se otmilje, i more, i kraj, i svaka naša sloboda!" (str. 123); "na boljak, slavu i umnoženje istoga kraljevstva" (str. 129); "Ovako moraju se bojati jake, ujedinjene i samostalne Hrvatske." (anticipacija izgovorena prije sto godina); obračunajući se mađaronima: "Mi se u svemu razlikujemo: vi drukčije shvaćate svijet, mislite, znate, osjećate". I on je ponekad potporan afektivnog privedenja naracije: "a vi je ne možete uništiti, (našu povijest, op. a.) jer bi trebalo zapaliti mnoge arkive, i bečke, i pariške, i rimske, i mletačke, jer bi trebalo uništiti povijest, u kojoj je zabilježena i naša prošlost." (str. 145)

U svim govorima ima **logičkih figura**, rabi u retorici uobičajene silogizme, skraćene silogizme, česti su entimemi. Primjerice dok govori o nelogičnosti izbornih zakona: "Promijenite izborne zakone, pa će nas biti više u ovom Saboru."

Voli i parabolu, u dokazivanju se često služio primjerima, i ingenioznima poput priče o zemlji koja

se prenosi s oca na sina (str. 96) dok govori o "antonomiji" hrvatskoga gospodarstva. Primjer svilogojstva povezuje s citiranjem iz zakonskih članaka te s pomoću svih vrsta potvrda zaključuje o hrvatskom pravu: "po hrvatskom državnom pravu i po načelih Stranke prava Hrvatska je isključivo vlasnica na svom teritoriju, a po nagodbi, žalibože, danas su Mađari vlasnici u Hrvatskoj". (str. 97) Tako se nakon dugoga govora obraća izravno protivnicima: "prem vi ne držite da je tako, jer vi držite da je nagodba za narod najveća blagodat". Ne, Kumičić ne zaboravlja čime je jepočeo govor, svi se putovi sreću i zaokružuju temu u zaključnoj analogiji: "Taj ugovor ne vrijedi ništa stoga jer otac sa svojim malodobnim djetetom ne može sklopiti nikakv ugovor, a naša vlada je prema ugarskoj malodobna, ona je samo filijala, jednostavna ekspozitura, maleni dio ugarske vlade!" (str. 106)

Kumičićeve su analogije iscrpne i iz njih izvučeni zaključci jasni su: primjerice u analogiji "Njemačka, Mađarska, Hrvatska" (str. 98, 99): "Nijemci, ako i imadu puno pokrajinskih imenah, ipak su za to svi Nijemci." (str. 109) Ili: "Kako Austrija upropašćuje Dalmaciju, onako Mađari upropašćuju nas." (str. 124)

Ima jednostavnih paradoksa, kao: "i onda je, kako se veli, kuća na dimnjaku". (str. 109) Ima i složenih koje u sebi sadrže više retoričkih figura i figura misli: "Mogao im je počitnuti njihovu divnu slogu, narugati im se da previše ljube svojju domovinu, požaliti ih da mrze današnji sustav, ali drugo što ne!" (str. 192)

Vješt je i u izboru **figura misli**. U svim važnijim govorima retoričkim pitanjima pojačava odgovor, izraz: "Je li tek slučaj, da od sedam najodličnijih stolica u ovom Saboru zaprema samo jednu jedan Hrvat? Ne, nije to slučaj, nego je to živi odraz današnjeg stanja u našoj domovini" (str. 45). Voli parabole, ne nedostaje ni retoričkih perioda, hipotaksi (npr. u govoru o gimnaziji u Rijeci).

Nenapadno se, ali djelotvorno služi parafrazom, primjerice "Julija Cezara" i govorom Marka Antonija shakespearovski uvodi temu "dobar Srbin" (str. 43, 44) i pozivajući na borbu za samostalnost Hrvatske: "dosta je ropstva".

Gradacijom ponekad ironizira: "u hrvatskom narodu sve je zadovoljno, sve sretno, sve blaženo". (str. 206)

Ironijom govori o predmetu: "ono što vi zovete svojim međunarodnim ugovorom" jest "krpljačina, krpica" (str. 121); njome aludira na osobe: "Ja mislim da on, fino odgojen čovjek, grof, (Hédervary, op. G.V.) mora to odbiti od sebe, jer on znade da nije zaslužio spomenik, ni on ni njegova vlada." (str. 149) Ili: "O, dr. Ružić, on ne bi nikoga uvrijedio! On je fin, on je pristojan ... plemenite duše! Čemu da opisujem ja tu plemenštinu, kad je već to učinio Horac, među ostalimi?" (str. 286) Političkim protivnicima također: "gospodo, vi ste profesori na juridičkom fakultetu, pa neće valjda tražiti od mene da vam ja tumačim zakone." (str. 106) Ironija mu je svakako istančanija od sarkazama (npr. sa str. 230: sarkazam se odnosi na Davida Starčevića), koji su mu oštri, ali ne i pomno izabrani.

Antimetabolom duhovito opisuje poslovnik Sabora: "od bube leptir, od leptira buba" (str. 206).

Antiteze su jake, primjerice antiteza izvedena iz metonimije ("pars pro toto"): "došli ne iz hrvatskih zemaljah, nego iz daljega, i ne koricu kruha nego na najmasnije pečenke". (str. 163)

I poetski su mu dijelovi govora često duboko u figurama misli: "Velikim narodom ne prijeti pogibelj, a našem biću prijeti sve te moramo biti ljubomorni na svoju budućnost, na ono za čim težimo." (str. 98)

Očito, Kumičićevi govori nisu puki svjedok jednoga povijesnoga vremena.

"Govori" - briljantne su to niske, vitalne koliko i poučne hrvatske političke misli koja nam na suptilan

i govornički iznimno talentiran i beskompromisan Kumičićev stil zaokružuje stoljetne težnje hrvatskoga naroda s učinkom istinske katarze velikog umjetničkog djela. Bremenita je to retorika ne samo izravnih primjera, retoričkih figura, ponekad oštrog sarkastičnog tona, nego i duhovitih stilističkih obrata velikoga majstora izgovorene riječi. Riječi su to koje s djelatnom poviješću kao da čekaju ponovno oživljeno suzvučje, ovaj put samo za slikovitom scenskom govornicom. Govori su zorni dokazi Kumičićeva govorničkoga dara. Da: dokaz je potreban onome tko tvrdi, a ne onome tko poriče! Tvrdnja svakako jest: izvrsni govori, izvrsna knjiga!

Neka bude i vjesnik neke nove hrestomatije hrvatskoga političkoga govorništva.